

Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο

Τόμ. 3, Αρ. 1 (2008)

Τεύχος 3

παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο
διεθνής περιοδική έκδοση παιδαγωγικών προβληματισμών

Τεύχος 3, Ιουλ 2008

**Διγλωσσία: Η Περίπτωση της Φωνημικής
Συνειδητοποίησης στην Προσχολική Ηλικία**

Κωνσταντίνα Δέδε

doi: [10.12681/revmata.31024](https://doi.org/10.12681/revmata.31024)

Copyright © 2022, Κωνσταντίνα Δέδε

Άδεια χρήσης [##plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc-by-nc-sa4/##](https://plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc-by-nc-sa4/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Δέδε Κ. (2022). Διγλωσσία: Η Περίπτωση της Φωνημικής Συνειδητοποίησης στην Προσχολική Ηλικία. *Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο*, 3(1), 121–124. <https://doi.org/10.12681/revmata.31024>

Διγλωσσία: Η Περίπτωση της Φωνημικής Συνειδητοποίησης στην Προσχολική Ηλικία

Δέδε Κωνσταντίνα*

Πανεπιστήμιο Αιγαίου
dedek@rhodes.aegean.gr

Η διερεύνηση της σχέσης διγλωσσίας και συνειδητοποίησης της φωνημικής δομής των λέξεων της ελληνικής γλώσσας αποτέλεσε το αντικείμενο έρευνας που διεξήχθη στη Ρόδο. Από τη σύγκριση των επιδόσεων διγλωσσών και μονόγλωσσων νηπίων ηλικίας 5-6 ετών σε μια σειρά φωνημικών δοκιμασιών προκύπτει ότι η διγλωσσία δεν επηρεάζει τη φωνημική επίγνωση, αφού οι επιδόσεις των δύο ομάδων δεν διαφοροποιήθηκαν. Το εύρημα αυτό αμφισβητεί την άποψη περί ελλείμματος των διγλωσσών παιδιών και έχει ιδιαίτερη χρησιμότητα για την έγκαιρη διάγνωση προβλημάτων που παρουσιάζουν τα διγλωσσα παιδιά και που σχετίζονται με τη χαμηλή φωνημική επίγνωση.

Η επίδραση της διγλωσσίας στο άτομο και η ύπαρξη ή μη διαφοροποίησης μονόγλωσσων και διγλωσσών παιδιών έχει αποτελέσει το αντικείμενο πολλών μελετών. Σε κάποιες από αυτές τις μελέτες παρατηρείται μάλλον θετική σχέση ανάμεσα στη διγλωσσία και σε κάποιες μεταγλωσσικές ικανότητες, όπως η λεξική/μετασημασιολογική συνειδητοποίηση (Cromdal 1999). Μέρος της μεταγλωσσικής συνειδητοποίησης αποτελεί και η μεταφωνολογική συνειδητοποίηση και κατ' επέκταση η φωνημική συνειδητοποίηση. Με τον όρο *φωνημική συνειδητοποίηση ή επίγνωση* δηλώνεται «η ικανότητα του ατόμου αφενός μεν να έχει συνειδητοποιήσει ότι οι λέξεις του προφορικού λόγου αποτελούνται από φωνημικά δομικά στοιχεία¹, αφετέρου δε να μπορεί να χειρίζεται (δηλαδή να αναλύει και να συνθέτει) τα στοιχεία της φωνημικής δομής των λέξεων» (Πόρποδας 2002: 218).

Η φωνημική συνειδητοποίηση συνδέεται στενά με την εκμάθηση της ανάγνωσης και της γραφής, όπως προκύπτει από τα πορίσματα πλήθους ερευνών στην ελληνόγλωσση και στη ξενόγλωσση βιβλιογραφία. Ωστόσο, παρά τη σημαντικότητα αυτής της σχέσης ο αριθμός των ερευνών που είχαν μελετήσει την επίδραση της διγλωσσίας στη φωνημική συνειδητοποίηση των παιδιών και ιδιαίτερα των παιδιών που η μία εκ των δύο γλωσσών τους ήταν η ελληνική, υπήρξε εξαιρετικά μικρός (Bekos 1996, Loizou & Stuart 2003). Το γεγονός ότι ένα ποσοστό διγλωσσών παιδιών φοιτά κάθε χρόνο στο ελληνικό νηπιαγωγείο και δημοτικό σχολείο κατέστησε αναγκαία τη διερεύνηση, στα πλαίσια της παρούσας διατριβής, της σχέσης διγλωσσίας και συνειδητοποίησης της φωνημικής δομής των λέξεων της ελληνικής γλώσσας κατά την προσχολική ηλικία.

Η μελέτη βασίστηκε στη σύγκριση διγλωσσών και μονόγλωσσων νηπίων που φοιτούσαν κατά την περίοδο Οκτωβρίου –Νοεμβρίου 2000 σε νηπιαγωγεία μιας περιοχής με ιδιαίτερη πολιτισμική και γλωσσική ποικιλία: στην πόλη της Ρόδου και στην ευρύτερη περιοχή (Βρατσάλης & Σκούρτου 2000). Στην ομάδα των διγλωσσών νηπίων βρέθηκαν ομιλητές 16 άλλων γλωσσών εκτός της ελληνικής, κυρίως παιδιά από μικτούς γάμους, μουσουλμανόπαιδα και παιδιά παλιννοστούτων. Από την έρευνα αποκλείστηκαν παιδιά αλλόγλωσσα, αναγνώστες, παιδιά με γλωσσικές διαταραχές και διαταραχές συμπεριφοράς.

Τα νήπια εξετάστηκαν σε μία σειρά δοκιμασιών φωνημικής συνειδητοποίησης στην ελληνική γλώσσα: δοκιμασίες αναγνώρισης-ταύτισης αρχικού και τελικού φωνήματος, δοκιμασία

* Η Κωνσταντίνα Δέδε είναι διδάκτορας του Π.Τ.Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

σύνθεσης φωνημάτων σε λέξεις, δοκιμασία κατάκτησης λέξεων σε φωνήματα, δοκιμασίες αναγνώρισης αρχικού και τελικού φωνήματος και δοκιμασίες απαλοιφής αρχικού και τελικού φωνήματος. Παράλληλα, εξετάστηκε η επίδραση και άλλων παραγόντων στη φωνημική συνειδητοποίηση των διγλωσσων παιδιών, όπως η ηλικία, το φύλο, το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο της οικογένειας, ο βαθμός δυσκολίας των δοκιμασιών, τα επίπεδα κατάρκτησης της πρώτης και δεύτερης γλώσσας και οι ομοιότητες των φωνολογικών συστημάτων των δύο γλωσσών.

Από τις αναλύσεις Συνδιασποράς δεν διαπιστώθηκε επίδραση του παράγοντα της διγλωσσίας στη φωνημική συνειδητοποίηση των νηπίων ηλικίας 5-6 ετών, αφού οι επιδόσεις των δύο γλωσσικών ομάδων, τόσο ως προς το σύνολο των φωνημικών δοκιμασιών, όσο και ως προς την κάθε φωνημική δοκιμασία ξεχωριστά, δεν παρουσίασαν στατιστικά σημαντική διαφορά. Επιπλέον, δεν παρατηρήθηκε επίδραση των παραγόντων που σχετίζονται με τη διγλωσσία. Σε καμία από τις συγκρίσεις δεν βρέθηκε να είναι στατιστικά σημαντική η επίδραση των επιπέδων γνώσης ούτε της Ελληνικής (όπως εκτιμήθηκε από τις νηπιαγωγούς), ούτε της άλλης γλώσσας των διγλωσσων παιδιών (όπως εκτιμήθηκε από τους γονείς). Ομοίως, οι ομοιότητες/διαφορές των φωνολογικών συστημάτων της Ελληνικής και της άλλης γλώσσας των νηπίων δεν φάνηκε να επηρεάζουν τη φωνημική επίγνωση των παιδιών στην ελληνική γλώσσα, αφού σε καμία δοκιμασία η γλωσσική προέλευση των διγλωσσων παιδιών δεν διαφοροποίησε τις επιδόσεις τους, ώστε να εμφανιστούν στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των ομιλητών διαφορετικών γλωσσών.

Γενικά, οι επιδόσεις των παιδιών και των δύο γλωσσικών ομάδων κυμάνθηκαν από πολύ χαμηλά έως χαμηλά επίπεδα επιτυχίας. Τα επίπεδα αυτά ήταν μάλλον αναμενόμενα, γιατί τα παιδιά ήταν απόλυτα μη αναγνώστες και δεν είχαν δεχθεί κανενός είδους φωνημική εξάσκηση στο νηπιαγωγείο. Η σειρά δυσκολίας που παρουσίασαν οι φωνημικές δοκιμασίες ήταν ίδια και για τις δύο γλωσσικές ομάδες και αντανάκλασε τον αριθμό και τη φύση των γνωστικών λειτουργιών που απαιτούνται για την επίλυση της κάθε δοκιμασίας, δηλαδή ευκολότερη ήταν η αναγνώριση-ταύτιση φωνημάτων, ακολουθούσε φωνημική σύνθεση και τελευταία η αναγνώριση απαλειφθέντος φωνήματος. Στις δοκιμασίες φωνημικής κατάκτησης και απαλοιφής τα παιδιά και από τις δύο γλωσσικές ομάδες είτε αρνήθηκαν να δώσουν απάντηση είτε είχαν μηδενικές επιτυχίες. Η θέση του φωνήματος μέσα στη λέξη, επίσης, φάνηκε να επιδρά το ίδιο και στις δύο γλωσσικές ομάδες, με το αρχικό φώνημα να είναι ευκολότερο του τελικού φωνήματος. Τα παραπάνω αποτελέσματα συμφωνούν με τα ευρήματα άλλων ερευνών, ελληνόγλωσσων και μη (βλ. και Μανωλίτσης 2000).

Η έλλειψη επίδρασης της διγλωσσίας στη φωνημική επίγνωση των νηπίων ανάμεσα σε μονόγλωσσα και διγλωσσα παιδιά έχει παρατηρηθεί και σε άλλες έρευνες (Bruck & Genesee 1995, Chiappe & Siegel 1999, Muter & Diethelm 2001, Bialystok 2001, Bialystok et al 2003, Lesaux & Siegel 2003). Μία ερμηνεία αυτού του ευρήματος θα μπορούσε να βασιστεί στο μοντέλο της Bialystok, η οποία ειδικά ως προς τη φωνημική κατάκτηση, θεωρεί ότι είναι μία δοκιμασία η οποία απαιτεί υψηλά επίπεδα και των δύο ικανοτήτων, δηλαδή της ανάλυσης της γλωσσικής γνώσης (Bialystok & Ryan 1985) και της επιλεκτικής προσοχής² (Bialystok 2001). Κατά συνέπεια, το ίδιο πιθανότατα ισχύει και για τις άλλες φωνημικές δοκιμασίες. Η ίδια υποστηρίζει ότι σε δοκιμασίες που απαιτούν υψηλά επίπεδα επιλεκτικής προσοχής υπερέχουν τα διγλωσσα των μονόγλωσσων παιδιών, ενώ, όπου απαιτούνται υψηλά επίπεδα ανάλυσης της γλωσσικής γνώσης, δεν παρατηρούνται διαφορές ανάμεσα σε μονόγλωσσα και διγλωσσα παιδιά. Η υπεροχή λοιπόν των διγλωσσων έναντι των μονόγλωσσων παιδιών ως προς τα επίπεδα επιλεκτικής προσοχής μπορεί να ευθύνεται για τη μικρή υπεροχή τους στις φωνημικές δοκιμασίες, αλλά η μη υπεροχή τους ως προς το επίπεδο της ανάλυσης της γλωσσικής γνώσης είναι πιθανό να μην επιτρέπει αυτή η διαφορά να σημειώσει στατιστική σημαντικότητα. Γι αυτόν το λόγο, ίσως, δεν παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα στις επιδόσεις των

δίγλωσσων και των μονόγλωσσων παιδιών του δείγματος της παρούσας έρευνας, αλλά μόνο μία μικρή τάση υπέρ της ομάδας των δίγλωσσων νηπίων.

Διαφορές ανάμεσα στις δύο γλωσσικές ομάδες παρουσιάστηκαν ως προς την επίδραση των μη γλωσσικών παραγόντων, στη φωνημική επίγνωση των παιδιών. Έτσι, παρότι και για τις δύο ομάδες υψηλότερες επιδόσεις σημειώθηκαν από παιδιά υψηλής κοινωνικοοικονομικής προέλευσης, μεγαλύτερης ηλικίας, καθώς και από τα κορίτσια, στατιστική σημαντικότητα παρατηρήθηκε μόνο για τη μονόγλωσση ομάδα. Πιθανότατα, η έλλειψη στατιστικής σημαντικότητας της επίδρασης των προαναφερθέντων παραγόντων στη φωνημική επίγνωση των δίγλωσσων παιδιών να οφείλεται στο γεγονός ότι οι συντελεστές που βρέθηκαν ήταν μετρίου ή χαμηλού μεγέθους και ως εκ τούτου το μέγεθος του δείγματος των δίγλωσσων νηπίων δεν επαρκούσε για την ανάδειξη της σημαντικότητας των συντελεστών.

Όπως, λοιπόν, έδειξαν τα ευρήματα της παρούσας έρευνας, όσον αφορά τη φωνημική συνειδητοποίηση ως προς το ελληνικό φωνολογικό σύστημα, τα δίγλωσσα παιδιά δεν υστερούν των μονόγλωσσων ελληνόφωνων παιδιών. Αυτό το εύρημα αμφισβητεί την άποψη περί ελλείμματος των δίγλωσσων έναντι των ελληνόφωνων παιδιών, που έχουν συχνά οι εκπαιδευτικοί (Δαμανάκης 1997, Βρατσάλης & Σκούρτου 2000, Σκούρτου 2000, 2002), αφού τουλάχιστον σε έναν τομέα, αυτόν της φωνημικής επίγνωσης, δεν έχει ισχύ αυτή η άποψη. Αυτό έχει ιδιαίτερη βαρύτητα στην περίπτωση των δίγλωσσων παιδιών που αντιμετωπίζουν κάποιο πρόβλημα στην εκμάθηση της ανάγνωσης και της γραφής. Πολλές φορές, αυτό το πρόβλημα αποδίδεται στη χαμηλή γνώση της γλώσσας του σχολείου και ο εκπαιδευτικός παραμένει σε μία κατάσταση αναμονής μέχρι να καταλήξει ότι το παιδί χρειάζεται βοήθεια, και όχι ανάπτυξη αυτής της γλώσσας (βλ. σχετικά και Geva 2000). Τα αποτελέσματα, όμως, της παρούσας έρευνας δείχνουν ότι η χαμηλή φωνημική συνειδητοποίηση που πιθανόν να έχει ένα δίγλωσσο παιδί πιθανότατα είναι ένδειξη κάποιου άλλου προβλήματος (π.χ. δυσλεξία), το οποίο χρειάζεται έγκαιρη διάγνωση και παρέμβαση (π.χ. εντατικό πρόγραμμα φωνημικής εξάσκησης).

¹Φώνημα είναι «η μικρότερη διακριτική και εναλλάξιμη μονάδα της έκφρασης» (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1990: 19). Για την κατανόηση των εννοιών “εναλλάξιμη και διακριτική μονάδα” αναφέρεται το παρακάτω παράδειγμα: οι λέξεις της κοινής νεοελληνικής *π-όνος, τ-όνος, μ-όνος* και *κ-όνος* στον προφορικό λόγο έχουν ένα κοινό φθόγγολογικό περιβάλλον (-όνος), το οποίο συνδυάζεται κάθε φορά με διαφορετικό φθόγγο ([p], [t], [m] και [k]) και δίνει λέξεις με διαφορετική σημασία: οι φθόγγοι [p], [t], [m] και [k] αποτελούν φωνήματα, γιατί μπορούν να εναλλαχθούν σε συγκεκριμένο περιβάλλον (το /onos/) και η παρουσία τους ή η απουσία τους διαφοροποιεί τη σημασία των λέξεων

² Η *ικανότητα ανάλυσης της γλωσσικής γνώσης* είναι το συστατικό που ευθύνεται για τη δόμηση και την αποσαφήνιση της γλωσσικής γνώσης: η γνώση από ασαφής γίνεται σαφής και εμφανίζεται δομημένη σε κατηγορίες (Bialystok & Mitterer 1987: 148). Η ανάλυση της γλωσσικής γνώσης είναι απαραίτητη, όποτε η κατάσταση μέσα στην οποία συμβαίνει στερείται εξωγλωσσικών στοιχείων, τα οποία κάνουν δυνατή την παραγωγή ή την κατανόηση χωρίς στοχασμό, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της ανάλυσης μιας λέξης σε φωνήματα (Bialystok & Ryan 1985). Με την *ικανότητα της επιλεκτικής προσοχής* γίνεται δυνατή η επιλογή και η επεξεργασία συγκεκριμένων γλωσσικών στοιχείων. (Bialystok 1988: 561). Η *ικανότητα επιλεκτικής προσοχής* είναι απαραίτητη, όποτε η κατάσταση απαιτεί να ληφθούν υπόψη δομικά στοιχεία της γλώσσας εις βάρος του νοήματος.

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδη- Συμεωνίδη, Α. (1990) Γενική Γλωσσολογία II (Διάγραμμα). Θεσσαλονίκη: Υπηρεσία Δημοσιευμάτων ΑΠΘ.
- Βρατσάλης, Κ. & Σκούρτου Ε. (2000) Δάσκαλοι και Μαθητές σε Τάξεις Πολιτισμικής Ετερότητας: Ζητήματα Μάθησης, Εκπαιδευτική Κοινότητα, τχ. 54, 26-33.
- Δαμανάκης, Μ. (1997) Η Εκπαίδευση των Παλιννοστούντων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα: Διαπολιτισμική Προσέγγιση. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Μανωλίτσης, Γ. (2000) Μέτρηση και Αξιολόγηση Μεταγλωσσικών Ικανοτήτων Παιδιών Ηλικίας 5-6 ετών. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρης.
- Πόρποδας, Κ. (2002) Η Ανάγνωση. Πάτρα.
- Σκούρτου, Ε. (2000) Ο 'Καλός' και ο 'Κακός' Διγλωσσος Μαθητής. Στο Ελ. Σκούρτου (επιμ.) Διγλωσσία. Τετράδια εργασίας Νάξου (σ. 59-72). Ρόδος: Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Πρόγραμμα ΕΠΕΑΕΚ «Ακαδημαϊκή και Επαγγελματική Αναβάθμιση Εκπαιδευτικών Α/βάθμιας Εκπαίδευσης».
- Σκούρτου, Ε. (2002) Από το Σπίτι στο Σχολείο: Οι Ομιλητές και οι Γλώσσες τους. Υλικά Ημερίδας: «Γλώσσες στο Σπίτι, Γλώσσες στην Κοινωνία», Ρόδος, Γενική Γραμματεία Εκπαίδευσης Ενηλίκων, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Bekos, I. (1996) Phonological Awareness and the Process of Learning to Read in Greek-English Bilingual Children. Unpublished Doctoral Thesis, University of Birmingham, UK.
- Bialystok, E. (1988) Levels of Bilingualism and Levels of Linguistic Awareness. *Developmental Psychology*, Vol.24(4), 560-567.
- Bialystok, E. (2001) Metalinguistic Aspects of Bilingual Processing. *Annual Review of Applied Linguistics*, Vol. 21, 169-181.
- Bialystok, E. & Ryan, E.B. (1985) Toward a Definition of Metalinguistic Skill. *Merrill-Palmer Quarterly*, Vol. 31(3), 229-251.
- Bialystok, E. & Mitterer, J. (1987) Metalinguistic Differences Among Three Kinds of Readers. *Journal of Educational Psychology*, Vol. 79 (2), 147-153.
- Bialystok, E., Majumder, S. & Martin, M. (2003) Developing Phonological Awareness: Is There a Bilingual Advantage? *Applied Psycholinguistics*, Vol. 24, 27-44.
- Bruck, M. & Genesee, F. (1995) Phonological Awareness in Young Second Language Learners. *Journal of Child Language*, Vol. 22, 307-324.
- Chiappe, P. & Siegel, L. (1999) Phonological Awareness and Reading Acquisition in English- and Punjabi-Speaking Canadian Children. *Journal of Educational Psychology*, Vol. 91 (1), 20-28.
- Cromdal, J. (1999) Childhood Bilingualism and Metalinguistic Skills: Analysis and Control in Young Swedish-English Bilinguals. *Applied Psycholinguistics*, Vol. 20, 1-20.
- Geva, E. (2000) Issues in the Assessment of Reading Disabilities in L2 Children-Beliefs and Research Evidence. *Dyslexia*, Vol. 6, 13-28.
- Lesaux, N. & Siegel, L. (2003) The Development of Reading in Children Who Speak English as a Second Language. *Developmental Psychology*, Vol. 39 (6), 1005-1019.
- Loizou, M. & Stuart, M. (2003) Phonological Awareness in Monolingual and Bilingual English and Greek Five-Year-Olds. *Journal of Research in Reading*, Vol. 26 (1), 3-18.
- Muter, V. & Diethelm, K. (2001) The Contribution of Phonological Skills and Letter Knowledge to Early Reading Development in a Multilingual Population. *Language Learning*, Vol. 51 (2), 187-219.